

Kevâşî'nin Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri*

*Mehmet Mahfuz ATA***

Öz: Kevâşî, İslâm dünyasının Moğol istilâsına uğradığı hicrî VII. asırda yaşamış, tefsir, kıraat ve Kur'ân ilimleri sahasında bazı eserler vermiştir. Kevâşî'nin Tefsira ve Telhîs isimli tefsirleri hem rivayet hem de dirayet özellikleri taşıyan, ancak daha çok dirayet yönü ağırlıklı olan eserlerdir. Kıraat, Arap dili ve edebiyatı, vakf ve ibtidâya dair önemli yorumlar yapan müellif, ilmî gayeyle dönemin önemli ilim merkezlerine seyahatlerde bulunmuştur. Kaleme aldığı tefsirleri kendisinden sonraki Celâleddin el-Mahallî ve Celâleddin es-Süyûtî gibi bazı meşhur âlimlerin eserleri arasında referans olarak gösterilmiş; Telhîs adlı eseri dönemin meşhur tefsirlerinden olan el-Keşşâf ve Mefâtihü'l-Gayb'la birlikte Beytül-Makdis'te ders kitabı olarak okutulmuştur. Bu çalışmada İtikatta Eş'arî, amelde Şâfiî mezhebine mensup olan Kevâşî'nin hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kevâşî, Tefsira, Telhîs, tefsir.

Kawashi, His Biography and Works

Abstract: Kawashi lived in the VII'th Century (AH) in which the Islamic World had faced the Mongol invasion at the time. He has some works about the sciences of Recitation of Holy Qur'an and commentary of Qur'an. Tefsira and Telhis both are rivayah and dirayah kind of Tafseer. He had made vital comments and important works about the Qur'anic Recitation, Arabic language and literature, the vaqf and Ibditaya. He journeyed to the important learning centers for purpose of science. His commentaries are made by him were shown as a reference by famous scholars such as Calaladdin el Mahallî and Calâladdin es-Suyûtî. Famous book Telhîs as El-Keşşâf along with Mefatihul Gayb were read as a textbook in the Madrasas in the Quds. He was Asharî in belief and Shafii sect in fiqh. In this study, Kawashi's life, his scientific personality and his works were discussed.

Keywords: Kawashi, Tefsirah, Telhis, Commentary.

İktibas / Citation: Mehmet Mahfuz Ata, "Kevâşî'nin Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri", *Usûl*, 12 (2009/2), 83 - 98.

* Bu makale *Kevâşî ve Tefsirdeki Metodu* (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul 1998) isimli doktora tezinin bir bölümünün ilavelerle yeniden gözden geçirilmiş şeklidir.

** Dr., Isparta İl Müftü Yardımcısı.

I. Giriş

İnsanlığa hidayet rehberi olarak gönderilen Kur'ân-ı Kerîm'in tefsiri ve tebliği ile vazifeli Hz. Peygamber'in başlatmış olduğu tefsir faaliyeti, sahâbe ve tâbiîn müfessirleri tarafından devam ettirilmiş ve II (VIII.) asırdan itibaren müstakil tefsirler kaleme alınmıştır. Zamanımıza kadar devam eden bu ilmî faaliyetler neticesinde zengin bir tefsir literatürü meydana gelmiştir.

İslâm dünyasının Moğol istilâsına uğradığı bir dönemde yaşayan Kevâşî, bütün güçlülere rağmen tefsir, kıraat ve diğer Kur'ân ilimleri sahasında birçok eser telif etmiş ve ilmî gayeyle dönemin önemli ilim ve kültür merkezleri sayılan Suriye, Mısır, Mekke, Medine ve Kudüs'e seyahatlerde bulunmuştur. Özellikle tefsir ve kıraat alanlarındaki faaliyetleriyle dikkat çekmiş, Kaleme aldığı tefsirleri kendisinden sonraki bazı meşhur âlimlerin eserlerine kaynak olmuş, Celâled-din el-Mahallî ve Celâleddin es-Süyûtî gibi müfessirler onun tefsirinden yararlanmışlardır. Biz böyle bir âlimi ve eserlerini ilim âlemine tanıtmak üzere, onun hayatı, ilmî şahsiyeti ve eserleri üzerinde araştırmaya yöneldik.

II. Hayatı

Kevâşî 590'da (1194) Musul'un doğusunda bulunan Kevâşe kalesinde¹ doğdu. Bazı kaynaklarda 591'de (1195)² Musul'a bağlı Kevâşe kalesinde³ doğduğu da kaydedilmektedir. Müellifin künyesi Ebû'l-Abbâs,⁴ lakabı Muvaffakuddîn,⁵ hayatının büyük bir bölümünü Musul'da geçirdiği için el-Mevsilî⁶, müellife olan

¹ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr 'alet't-Tabakât ve'l-Âsâr* (nşr. Beşşâr Avvâd v.dğr.), I-II, Beyrut 1408/1988. II, s. 685; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurra*, (nşr.G.Bergstraesser), I-II, Beyrut 1400/1980, I, s. 151.

² Zehebî, *el-İber, el-İber fi Haberi men Gaber* (nşr. Ebû Hâcer Muhammed Saîd), I-IV, Beyrut, ts. (Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye), III, s. 343; Safedî, Selâhaddin Halil b. Aybeg, *Kitâbü'l-Vâfi bi'l-Vefeyât*, I-XXII, Beyrut 1381/1962-1411/1991. VIII, s. 291; Sübkî, Tâceddin Abdülvehhâb b. Ali, *Tabakâtü'l-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ* (nşr. Mahmûd M. et-Tanâhî-Abdülfeţâh M. el-Hulvî), I-X, ts., VIII, s. 42; İbn Kâdi Şühbe, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed, *Tabakâtü'l-Şâfi'iyye* (nşr. el-Hâfiz Abdülalim Hân), I-II, Beyrut 1987, II, s. 130; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirin* Muhammed b. Ali, *Tabakâtü'l-Müfessirin*, I-II, Beyrut 1403/1983, I, s. 100.

³ Zehebî, *el-İber*, III, s. 343; Safedî, *el-Vâfi*; VIII, s. 291; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Tabakâtü'l-Müfessirin*, I-II, İstanbul 1973, II, s. 526.

⁴ Zehebî, *el-İber*, III, s. 343; a.mlf., *el-İşâretü ilâ Vefeyâti'l-A'yân el-Müntekâ min Târihi'l-İslâm* (nşr. İbrâhim Sâlih), Beyrut 1411/ 1991, s. 370.

⁵ bk. Zehebî, *el-İber*, III, s. 343; a.mlf., *Tezkiretül-Huffâz*, I-IV, Beyrut, ts. (Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî), IV, s. 1465; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye* I, s. 15.

⁶ Safedî, *el-Vâfi*, VIII, s. 291; Sübkî, *Tabakât*, VIII, s. 42.

ilgisini tesbit edemediğimiz eş-Şeybânî, doğum yeri olan Kevâşe⁷ kalesine nisbetle de daha çok el-Kevâşî⁸ olarak meşhur olmuştur. Buna göre müellifin tam adı: Ebû'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. Yûsuf b. Hasan b. Râfi' b. Heseyn b. Süveydân el-Mevsîlî el-Kevâşî'dir.⁹ Bir Şâfiî âlimi olduğu için de "eş-Şâfiî"¹⁰ denmiş ve eş-Şeybânî nisbesiyle de anılmıştır. Müellife, tefsir ve kıraat ilimleriyle uğraştığı için "el-Müfessir", "el-Mukrî"; ayrıca "el-Allâme", "el-Muhakkik"¹¹ gibi unvanlar verilmiştir. Ölümünden on yıl kadar önce bilinmeyen bir nedenle gözlerini kaybettiği için "ed-Darîr" de denilmiştir.¹²

Kevâşî hayatının sonlarına doğru gözlerini kaybetti. 17 Cemâzîyelâhir 680 (3 Eylül 1281)¹³ tarihinde doksan yaşlarında Musul'da öldü¹⁴, Vefat tarihi el-Ednevî'nin Tabakâtü'l-Müfessirin'de 682 (1283)¹⁵ olarak da geçmektedir. Diğer kaynaklarda böyle bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Kevâşî'nin hayatı hakkında

⁷ "Kevâşâ", Musul'un doğusundaki dağlarda bulunan sağlam bir kalenin adıdır. İlk kaynaklarda "Erdümüş" olarak geçmektedir. "Kevâşâ" ise kalenin yeni adıdır. Ayrıca Hamevî, "Kevâşâ'nın İbn Ömer Yarımadası'na yakın; Dicle'nin doğusunda, Cûdî Dağı'nın üstünde bulunan sağlam bir kalenin ismidir" der. Bizim tercihimiz de bu yöndedir (bk. *Mu'cemü'l-Büldân*, nşr. Ferîd Abdülaziz Cündî, Beyrut 1410/1990, I, s. 176; IV, s. 552; Gandûr, Muhammed Yûsuf, *Târîhu Cezîreti İbn Ömer*, Beyrut 1990, s. 313). İbnü'l-Esir de ismini "Kevâşâ" kalesi olarak belirledikten sonra, "Kevâşâ" Musul ve çevresinin en sağlam ve surları en yüksek ve en sarp yerinde olan kalelerinden birisiydi" demektedir (bk. *el-Kâmil fi't-Târih*, Beyrut 1402/1982, XII, s. 341); Zehebî, de "Kevâşe" nin Musul yöresinde bir kale olduğunu belirtir (bk. *el-İber*, III, s. 343). Şemseddin Sâmî de "Kevâşâ, Van vilayeti ve sancağından ve Van gölünün güneyinde bir kaza olup, kuzeyde bulunan göl ile kuzeydoğusunda vilâyet merkezi kazasıyla, güneyde Şetak ve Meks, batıda Karçikan kazalarıyla çevrilidir. *Mu'cemü'l-Büldân*'da "Kevâşâ" ismiyle anılıp, eski adı, "Erdümüş" olduğu belirtiliyor" (bk. *Kâmûsü'l-A'lâm*, İstanbul 1314/1896, V, s. 3905).

⁸ Zehebî, *el-İber*, III, s. 343; a.mlf., *Tezkiretü'l-Huffâz*, IV, s. 1465.

⁹ Zehebî, *el-İber*, III, s. 343; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye* I, s. 151.

¹⁰ Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirin*, I, s. 100; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, ts. (Dârü'l-Fikr), I, s. 457.

¹¹ Zehebî, *el-İber*, III, s. 343; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, I, s. 151.

¹² bk. Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ* II, 686; Makrîzî, *el-Mukaffa el-Kebîr*, Takiyuddin, *Kitabu el-Mukkafa el-Kebîr* (nşr. Muhammed el-Ya'lâvî), I-VIII, Beyrut 1411/1991, I, s. 743; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyye*, II, s. 131. Kevâşî'nin ölümünden yirmi yıl önce âmâ olduğu (bk. Safedî, *Nektü'l-Himyân fi Nüketi'l-Umyan*, Mısır 1329/1911, s. 116; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyye*, II, s. 130); bazı kaynaklarda ise, müellifin yetmiş yaşında gözlerini kaybettiği bildirilmektedir (bk. Nüveyhiz, Âdil, *Mu'cemü'l-Müfessirin min Sadri'l-İslâm hatte'l-Asri'l-Hâzır*, I-II, 1403/1983, I, s. 83; Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm: Kâmûsü Terâcim*, I-VIII, Beyrut 1992, I, s. 274).

¹³ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, II, 686; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, I, s. 151.

¹⁴ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, IV, s. 1465.

¹⁵ Ahmed Muhammed el-Ednevî, *Tabakâtü'l-Müfessirin* (nşr. Süleymân b. Sâlih el-Hizzî), Medine 1417/1997, s. 252.

biyografik eserlerde verilen bilgi hemen hemen birbirinin tekrarı mahiyetindedir.

A. Yaşadığı Asırda İlmî Durum

Kevâşî'nin yaşadığı VII. (XIII.) asrın ilk yarısında parlak ve canlı olan ilim ve kültür hayatı bu yüzyılın ikinci yarısında birçok âlimin Moğol istilâsında öldürülmesi, ayrıca çok sayıda kütüphane ve kitabın yakılması ve yok edilmesiyle Fars, Mısır ve Kirman bölgeleri dışındaki bütün ilim merkezleri eski canlılığını kaybetmiş, bununla birlikte dinî ilimler, gelişme sürecini söz konusu bölgelerde devam ettirmiştir.¹⁶

Moğol istilâsıyla büyük sarsıntı geçiren İslâm âleminin kültürünü kökleştirmeye çalışan bilginleri, hedeflerine ulaşmak için, önceden yazılan eserleri özetlemek, açıklamak, yeniden tanzim etmek, ta'lik ve fihristler yapmak tarzında faaliyetlere girişmişlerdir. Bununla birlikte sözü edilen dönemde ilmî çalışmalar tamamen durmamış, nadiren de olsa usul, mantık ve lügat ilimlerine dair yeni eserler telif edilmiştir.¹⁷ Kaynaklar bu çağda pek çok âlimin yetiştiğine işaret eder. Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1209), Ebû'l-Bekâ el-Ukberî (ö. 612/1219), İbnü'l-Esîr (ö. 630/1232), Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240), İbn Salâh (ö. 643/1245), İbn Hâcib (ö. 646/1249), el-'îz b. Abdisselâm (ö. 660/1262), İbn Dakîk el-'îd (ö. 702/1302) ve Muhyiddin en-Nevevî (ö. 677/1278) gibi meşhur simalar bu asrın ünlü isimlerindedir.¹⁸ İşte Kevâşî'nin de bu devirde yaşamış âlimlerden biri olarak zikredilmesi gerekir. Özellikle Musul'da yetişmiş olan ilim adamlarına ve ilmî kurumlara da kısaca değinmek gerekir.

Moğol istilâsıyla tefsir ve Kur'ân ilimlerindeki telif hareketi sekteye uğramış, bundan kıraat ilmi de etkilenmiştir. Ancak kıraat ilmi Moğollar devrinde de devam etmiş, bazı müfessirler ve kurrâlar yetişmiştir. Meselâ, Dımaşk'ta Ebû'l-Hasan es-Sehâvî (ö. 643/124), Musul'da Kevâşî bunlardan birkaçıdır. Öte yandan el-Mu'âfâ b. İsmâil b. Hüseyin el-Mevsilî (ö.630/1233), İzzeddin Abdürrezak er-Rüsşinî (ö. 661/1263) ve Hüseyin Hasan et-Tikrîtî (ö. 688/1289) gibi

¹⁶ Hasan İbrâhim Hasan, *Siyasî-Dinî -Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi* (trc. İsmail Yiğit - Sadreddin Gümüş), I-VI, İstanbul 1985-1986, IV, s. 60-154; Y. Şevki Yavuz, *İslâm Akaidinin Üç Şahsiyeti*, İstanbul 1989, s. 124.

¹⁷ Y. Şevki a.g.e., s. 124.

¹⁸ İbn Tağrîberdî, , Ebû'l-Mehâsin Yûsuf, *el-Menhelü's-Sâfi ve'l-Müstevfi ba'de'l-Vâfi* (nşr. Muhammed M. Emin-Said Abdülfettâh Âşûr), I-IV, Kahire 1984, VI, s. 281-82; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut 1407/1987, XIII, s. 149-150,; Nuhbetün mine'l-Bâhisine'l-İrâkiyyine, *Hadâretü'l-İrâk* (nşr. Dârü'l-Hürriyye), I-XIII, Bağdat 1985, XI, s. 8.

seçkin şahsiyetler temayüz etmiş ve benzeri ilim adamları kıraat alanında çalışmışlardır.¹⁹

Musul'da, VII. (XIII.) asırda hadisle ilgili kayda değer çalışmalara rastlanılmamaktadır. Burada Ebû'l-Hasan es-Sirâcü'c-Cühenî (ö. 529/1135) Muhammed b. Ali b. Ved'ân el-Mevsilî (ö. 594/1198)²⁰ gibi muhaddisler yetişmiştir.

Musulda yetişmiş tarihçilerin en meşhuru İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed İbnü'l-Esir (ö.630/1233)'dir.²¹ ve Mecdüddin Ebû's Saadât İbnü'l-Esir el-Cezerî (ö.606/1209)²² gibi şahsiyetler de tarihle ilgili önemli eserler vermişlerdir.

İslam toplumunun kültürel bakımından gelişmesinde önemli rolü bulunan müesseselerden biri de cami ve mescidlerdir. İbadet eğitim kaza (yargı) ve şûra gibi toplantıların yeri olarak inşa edilen cami ve mescidlerin, ifa ettiği hizmetler küçümsenemeyecek kadar büyüktür. Sıbt ibnü'l-Cevzî Musulda, 600 (1203) yıllarında, 35 cami ve 400 mescid bulunduğunu belirtmektedir. Bu rakamlar bize, müellifin yaşadığı dönemde Musul halkının dînî kurumlarla ilişkisine ışık tutabilir. Musulda, valilerin ilmi ve âlimleri teşvik etmesiyle bir çok medrese, cami ve külliye yaptırılmıştır. 660 (1262) yılında yirmi sekiz medrese, onsekiz dârü'l-hadîs ve yirmi yedi ribatın varlığından bahsedilmektedir.²³

B. Tahsil Hayatı

Kevâşî'nin çocukluğu ve ilk eğitimi hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Tahsiline Musul'da başlayan Kevâşî, ilköğrenimi babasının yanında yaptı.²⁴ Ondan Kur'ân-ı Kerim ve bazı ilimleri okudu.²⁵ Daha sonra dönemin tanınmış hocalardan biri olan Ebû'l-Hasan es-Sehâvî (ö.643/1245) ve diğer âlimlerden Arapça ve hadîs, Ebû'l Hüseyin b.Ravzebe'den (ö.633/1236) hadîs dersi aldı.²⁶ Müellif tefsir, kıraat, Arap dili ve edebiyatı gibi İslâmî disiplinleri tahsil etti. Onun kıraat

¹⁹ Nuhbetün mine'l-Bâhisîne'l-İrâkıyyine, *a.g.e.*, XI, s. 9; Deyûhcî, *Târihu'l-Mevsil*, Bağdad 1402/1982, s. 393.

²⁰ Deyûhcî, *a.g.e.*, s. 395; *Keşfü'z-Zunûn*, I, s. 715.

²¹ bk. İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire*, VI, s. 281-82; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XIII, s. 149- 150.

²² İbnü'l-İmâd, Abdülhay b. Ahmed, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, I-X, Dımaşk - Beyrut 1414/1993 , VII, s. 42-43; Deyûhcî, *age.*, s. 393.

²³ bk. İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire*, VI, 281-82; İbn Kesir, *a.g.e.*, XIII, s. 149-150.

²⁴ Sübkî, *Tabakât*, VIII, s. 42; İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyye*, II, s. 130.

²⁵ Safedî, *Nektü'l-Himyân*, 116; a.mlf., *el-Vâfi*; VIII, s. 291; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, I, s. 151.

²⁶ Zehebî, *el-İber*, III, s. 343; Safedî, *el-Vâfi*; VIII, s. 291; Süyûtî, *Bugyetü'l-Vuât fî Tabakâti'l-Lügavîn ve'n-Nuhât* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhim), Dârü'l-Fikr, ys. 1399/1979, I, s. 401.

ve tefsir sahasında Sehavî'den yararlandığı, küçük yaştan itibaren yetişmesinde büyük rolü olduğu bilinmektedir. Kevâşî'nin talebeleri arasında Ebû Bekr b. Ömer b. el-Müşeyya' Takıyyüddin el-Cezerî el-Mikassâtî²⁷ (ö. 713/1313), Muhammed b. Ali b. Ebi'l-Îz Şemsüddin İbnü'l-Haruf (ö. 727/1328), Ebû Hâşim Celâleddin Muhammed b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 746/1345), İbnü's-Sabbâğ²⁸ (ö. 727/1327) gibi pek çok âlim bulunmaktadır. Müfessirin *Telhîs* adlı tefsirinde "kendisinden Musul'un ileri gelen bilginlerinin tefsirini dinlediğini, bazı âlimlerin de kıraat dersi aldıklarını" belirtmesi de bunu teyit etmektedir.²⁹

Musul'da halkın büyük ilgi ve takdirini kazanan Kevâşî, devrin ilim ve kültür merkezi olan Dımaşk'a giderek Ebü'l-Hasan es-Sehâvî'den hadis ve Arapça dersleri aldı, daha sonra hacca giderek, Mekke, Medine ve Kudüs'te bazı âlimlerle görüşüp ilmî temaslarda bulundu. Bu arada Mescidi Aksa'yı ziyaret etti; daha sonra Musul'a döndü. Müellif gidiş sebebi belli olmayan bir seyahat ile Mısır'a gitti. Kevâşî Musul'da zamanını ibadetle, kitap telif edip, kıraat ve tefsir dersleri vermekle değerlendirdi.³⁰

Şâfiî mezhebinin görüşünü benimseyen Kevâşî, diğer mezheplerin görüşlerini de zikrederek mezheb taassubuna düşmemiştir.

C. İlmî Kişiliği

Kevâşî, tefsir, Arap dili ve edebiyatı ile kıraat sahasındaki vukûfiyetiyle tanınmıştır. Zehebî Kevâşî'nin ilmî kişiliği hususunda dönemin meşhur âlimlerinden, benzeri az bir kimse olduğunu belirtmektedir.³¹ Sâfedî (764/1363) ve İbn Habîb (779/1377) ise onun "İmam, allâme, büyük âlim"³² olduğunu söylemektedirler. Tefsir, Kıraat ve Arap dili ve edebiyatı sahasında temayüz eden müellifin *Telhis* adlı eseri, dönemin meşhur tefsirlerinden *el-Keşşâf* ve *Mefâtihü'l-Gayb*'la birlikte Beytül-Makdis'te ders kitabı olarak okutuldu.³³ Celâleddin el-Mahallî (ö. 864/1460) ve Celâleddin es-Süyûtî (ö. 911/1505) gibi müfessirler onun tefsirinden istifade etti.³⁴ Müfessir, *Telhîs* isimli eserinin birer

²⁷ İbn Kesir'in *el-Bidâye* isimli eserinde "el-Mikassâyi" şeklinde kayıtlıdır (bk. XIV, s. 70).

²⁸ Safedî, *a.g.e.*, XVII, 109; İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine fi A'yâni'l-Mietî's-Sâmine*, Beyrut, ts., II, s. 201; IV, s. 77.

²⁹ Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 1114, I, vr. 239^a.

³⁰ Safedî, *el-Vâfi*, VIII, s. 292; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, II, s. 130.

³¹ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, II, s. 685-686; Safedî, *a.g.e.*, VIII, s. 291.

³² a.g.m., *el-Vâfi*, VIII, s. 291; İbn Habîb, *Tezkiretü'n-Nebîh fi Eyyâmi'l-Mansur ve Benîh* (nşr. Vesâiku Vakfî's-Sultan Kalaven), I-III, Kahire 1976, I, s. 68.

³³ Abdülcelil Hasan Abdülmehdî, *el-Medâris fi Beyti'l-Makdis ve Devruhâ fi Hareketi'l-Fikriyye*, Amman 1981, I, s. 39-45.

³⁴ Bilmen, *Tabakâtü'l-Müfessirin*, II, s. 526.

nüshasını Mekke, Medine ve Kudüs'e gönderdi. Kevâşî'nin kaleme aldığı tefsirlerinde gramer, lugat, kıraat, vakf ve ibtidaya önem verdiği belirtilmektedir.³⁵

İsm-i a'zamı bildiği rivayet edilen müfessirin zühd ve takvâ sahibi, alçak gönüllü, fakirlerle beraber olmaktan hoşlanan, yardımsever, âbid ve keramet ehli bir kimse olduğu bildirilmektedir.³⁶ Musul'da, kırk yıl kadar "el-Câmiü'l-Atik"te ikamet eden Kevâşî, burada halkın büyük ilgi ve takdirini kazanmıştır. Kevâşî her mütedeyyin İslâm âlimi gibi haksızlık, zulüm ve dinden sapma gibi hususlarda feveran eder, sözünü esirgemezdi. Nitekim Bedreddin Lü'lü'ün (ö.647/1259) icraatlarını beğenmeyip, tenkit ederdi.³⁷

III. Eserleri

Kevâşî tefsir, kıraat, hadis, Ulûmü'l-Kur'an, Arap dili ve edebiyatı alanında olmak üzere toplam on eser kaleme almıştır. Kaynaklarda, *Tabsıra* ve *Telhîs* adlı iki tefsiri dışında onun eserlerinden tafsilatlı olarak söz edilmemektedir. Kevâşî'nin günümüze ulaşan başlıca eserleri şunlardır:

A. Tebsiratü'l-Mütezekkir ve Tezkiretü'l-Mütebassır³⁸

Kevâşî'nin en hacimli eserlerinden biri olup pek çok eksik nüshası bulunan ve müellifin mukaddimede *Tebsiratü'l-Mütezekkir ve Tezkiretü'l-Mütebassır*³⁹ adıyla kaydettiği eser, bazı nüshalarında *et-Tebsıra fi't-Tefsir*,⁴⁰ bazılarında da *et-Tefsirü'l-Kebîr*,⁴¹ *Tebsiratü'l-Mütezekkir*⁴² adlarıyla da anılmaktadır. Müellifin

³⁵ Safedî, *el-Vâfi*, VIII, s. 292; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirin*, I, s. 101.

³⁶ Sübkî, *Tabakât*, VIII, s. 42; İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-Safi*, II, s. 178.

³⁷ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, II, s. 685-686.

³⁸ bk. Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ* II, s. 686; Brockelmann Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, I-II, Leiden 1943-49. *GAL*, I, s. 416. Bu eserden bahseden tabakat kitapları *et-Tefsirü'l-Kebîr* şeklinde kaydedilerken Bilmen, *Tabakâtü'l-Müfessirin*, (II, s. 527)'de *Tebsıra fi't-Tefsir* olarak, Ziriklî, *el-Alâm*, (I, s. 274)'de *Tebsiratü'l-Mütezekkir* biçiminde; *Keşfü'z-Zunûn* (I, 339)'da *et-Tebsıra fi't-Tefsir* ve I, s. 480)'de "*Tebsiratü'l-Mütezekkir ve Tezkiretü'l-Mütebassır*" şeklinde; Brockelmann, (*GAL*, I, s. 416) ile Kehhâle, Ömer Rıza, (*Mu'cemü'l-Müellifin: Terâcimü Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, I-XV, Beyrut, ts II, s. 209) *Tebsiratü'l-Mütezekkir ve Tezkiretü'l-Mütebassır* olarak kaydetmişlerdir. Ayrıca Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Harput, nr. 155, vr. 1a) kayıtlı nüshasının baş tarafında, *Tebsiratü'l-Mütezekkir ve Tezkiretü'l-Mütebassır* biçiminde geçmektedir. Bu sebeple biz de yaptığımız araştırma neticesinde, eserin ismini, *Tebsiratü'l-Mütezekkir ve Tezkiretü'l-Mütebassır* şeklinde verdik.

³⁹ Kevâşî, Süleymaniye ktp., Harput, nr. 155, vr. 1^b.

⁴⁰ Devlet ktp., (Berlin) nr. 814-457.

⁴¹ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, II, s. 686.

⁴² Ziriklî, *el'Alâm*, I, s. 274.

mukaddimede kısaca kendisinden önce yazılan eserlerden yararlanarak tefsirini kaleme aldığını belirtmiş; vakfların kısımları ve mânaları üzerinde durmuş, kıraat ilmine dair bilgi vermiş, ardından “tefsir” ve te’vilin” anlamı ile rivayet ve dirayet metodu hakkında bilgi vermiştir.

Kevâşî’nin kaynaklarını; başta Kur’an ve Sünnet olmak üzere sahâbe, tâbiîn, tebeu’t-tâbiîn sözleriyle Ferrâ ve Zeccâc’ın *Meâni’l-Kur’an*’ları, Zemahşerî’nin *el-Keşşâfı* ve Begavî’nin *Meâlimü’t-Tenzîl*’i ile kendisinden önce yazılmış eserler oluşturmaktadır.

Tebşıra’da takip edilen metotta tefsiri yapılan sûrenin önce Mekkî ve Medenî oluşu konusunda açıklamalar yapılmış, âyet sayısına işaret edilmiş, sûrenin varsa değişik isimleri üzerinde durulmuştur. Tefsiri yapılan âyetin genelde lugat, nahiv ve i’rab yönlerine temas edilmiş; âyetin varsa kıraat ve vakf yönü de belirtilerek başka âyetlerden şâhidler getirilmiş, esbâb-ı nüzûl, nâsih-mensûh, muhkem-müteşabih gibi usule dair konular üzerinde durulmuş, ahkâm âyetlerine değinilmiştir. İsrâiliyata yer verilmiş, ancak bunlar herhangi bir tenkide ve tahlile tâbi tutulmamıştır. Gramer tahlilleri yapılmış; âyetle ilgili Hz. Peygamber, sahâbe ve Selef ulemâsından gelen rivayetler aktarılmıştır. Şerh ve haşiyesi bulunmayan eserin otuz beş nüshası tesbit edilmiştir⁴³.

B. Telhîs

Birçok yazma nüshası bulunan eser⁴⁴, bazı nüshalarında et-Telhîs fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-Azîz⁴⁵ et-Telhîs fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecid⁴⁶ Telhîsü’t-Tefsîr mâ Yete’allaku bi’r-Rivayeti ve’t-Te’vîl⁴⁷, Tefsîrü’l-Kevâşî⁴⁸ isimleriyle de anılmaktadır. Müellifin Telhîsü Tebşirati’l-Mütezekkir ve Tezkireti’l-Mütebasır isimli eserine

⁴³ Brockelmann, *GAL*, s. 416; *Geschichte der Arabischen Litteratur Supplementband*, I-III, Leiden 1937-42, *Suppl*, I, s. 737; *el-Fihrisü’-Şâmil li’t-Türâsi’l-Arabî el-İslâmî el-Mahtût ‘Ulümü’l-Kur’ân Mahtûtâtü’t-Tefâsîr*, I-III, Amman 1986; III, s. 785-808. *Tebşıra*’nın nüshaları üzerinde yapılan araştırmalar sonucunda, Kur’ân-ı Kerim’in tamamının tefsirini içeren herhangi bir nüshaya rastlanmadı. Bunlardan tesbit edebildiğimiz bazı nüshalar ve tefsiri yapılan surelere örnek olarak bk. Süleymaniye Ktp., Harput, nr. 155. vr. 1b-210b, (el-Fâtiha-el-A’râf); Fatih, nr. 378, vr. 195b-331b, (el-Mâide-A’râf); Serez, nr. 188, vr. 1b-185a, (es-Saffât-el-Kamer); İstanbul Üniv. Ktp., nr. 1822, vr. 1a-28a, (el-Fâtiha-el-Mâide).

⁴⁴ bk. Süleymaniye, Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 158; Hamidiye Ktp., nr. 110; Ragıp Paşa Ktp., nr. 90.

⁴⁵ Zirikli, *el-A’lâm*, I, s. 247. Biz eseri inceleyip, *Telhîsu Tebşirati’l-Mütezekkir ve Tezkireti’l-Mütebasır* ismini verdikten sonra diğer isimleri de kaydederek karışıklıkları önlemeye çalıştık.

⁴⁶ bk. Süleymaniye, Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 114.

⁴⁷ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü’l-Ârifîn*, I-II, Beyrut 1982, I, s. 98.

⁴⁸ Beyazıt Devlet, Ktp., Veliyüddin Efendi, nr. 247.

kısaca *Telhîs* ve *et-Telhîs fi't-Tefsîr*⁴⁹ de denmektedir. Ferağ kaydına göre Kevâşî, söz konusu eserini Rebîul'âhir 649'da (Haziran 1251) kaleme almıştır.⁵⁰ *Tefsir*, Kevâşî'nin *Tebşıra* adlı eserinden ihtisar edilmiştir. Bu eserin sonradan yazıldığına dair delil ise, müsannifin, eserin mukaddimesinde: "Tefsiri muhtasar bir şekilde özetledim"⁵¹ demesidir. Müfessir mukaddimedeki kıraat ve vakfın kısımlarıyla ilgili özet bilgi vermiş; "tefsir ve te'vil" in kısaca tanımını yapmıştır.

Orta hacimde dirayet ağırlıklı ve özlü bir tefsir olan *Telhîs*'te rivayet ve dirayet metotları birlikte kullanılmış, öncelikle âyetin âyet ve hadisle tefsirinde sahâbe, tâbiîn ve tebeü't-tâbiîn'in görüşlerine başvurulmuştur. Öte yandan esbab-ı nüzûl, nesih, fikhî ve kelâmî meseleler, dil, kıraat, vakf, tasavvuf, muhkem ve müteşâbih âyetleri tefsir ederken halef yolunu benimsemiş ve istivâ, mecî' (gelmek) ve benzeri haberî sıfatları Allah'ın zâtına uygun bir şekilde te'vil etmiştir. Şiirle istişhadda bulunmuş, belâgat, i'caz ve sûreler arasındaki münasebet gibi tefsir ilminin incelikleri ele alınmıştır. Ayrıca isrâiliyyâtla ilgili haberleri pek çok müfessirden nakletmiş, fakat bunları herhangi bir tenkide tâbi tutmamıştır. Tefsirin en belirgin özelliği kıraat, vakf ve nahiv ile ilgili konuların detaylı bir şekilde incelenmesidir. Vakfın "tam", "hasen" ve "kâfi" kısımları ve bunların nahiv, gramer ve i'rab durumuna göre yorumlanması ele alınmış, kıraat-ı seb'a ile meşhur kıraatlere işaret edilmiş; hemen her âyette kıraat vakf ve ibtidâ ile alâkalı bilgi verilmeye itina gösterilmiştir.⁵²

Celâleddin es-Süyûtî ve Celâleddin el-Mahallî'nin *Tefsîrü'l-Celâleyn*'i kaleme alırlarken Kevâşî'nin tefsirini esas almışlardır.⁵³

Kevâşî'nin bu eseri rivayet ve dirayet metotlarını birleştirmesi yanında akaid meseleleriyle ilgili âyetlerde Eş'arîliği takip etmesi, kıraat, vakf ve nahivle ilgili bilgileri vukufu ele alması, nisbeten muhtasar bir çalışma olması gibi özellikleriyle ilim ehli arasında ilgi görmüştür. Öte yandan ancak çok sayıda zayıf ve uydurma rivayeti tenkit etmeden ele aldığı, sûrelerin faziletine dair uydurma hadislere yer verdiği, gramer, nahiv ve lugatla alakalı konuları gereğinden fazla

⁴⁹ Brockelmann, *GAL*, I, s. 416; *Keşfü'z-Zunûn*, I, s. 480'de *et-Telhîs fi't-Tefsîr* (*et-Tefsîru's-Sağîr*) olarak kaydedilir.

⁵⁰ Kevâşî, *Telhîs*, Süleymaniye, Ktp., Ayasofya, nr. K. 90, vr. 228^b.

⁵¹ Kevâşî, *Telhîs*, vr. 1b. Ayrıca Kevâşî'nin *Tebşıra* isimli tefsiri, *Telhîs*'in kaynakları arasında zikredilmektedir. bk. *Telhîs*, vr. 218b (el-Kasas 28/9); Rûfeyde, İbrâhim Abdullah, *en-Nahv ve Kütübü't-Tefsîr*, I-II, Bingâzi 1399/1990, II, s. 870.

⁵² *Telhîs*, vr. 43b, 45b.

⁵³ Süyûtî, *Büğyetü'l-Vu'ât*, I, s. 401.

naklettiği, âyetlerin tefsirinde çok sayıda konuya değindiğinden belli bir metodu izlemediği için de tenkit edilmiştir.⁵⁴

Altmış dört nüshası tesbit edilen bu eserin bazı kısımları hakkında ilmî çalışmalar da yapılmıştır.⁵⁵

C. el-Hadîsü'l-Arba'în

Kırk hadisten oluşan bu eser, telif geleneğine göre yazılmış olmakla birlikte elli bir hadis ihtiva etmektedir. Kaynaklarda zikredilmediği halde tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'inde (Laleli, nr. 3687/5, vr. 94^b-102^a), tesbit edilmiştir. Kevâşi, hadislerin senedlerini hafzederek rivayet eder. Risâlede sahih, zayıf, hatta mevzû hadisler bile mevcuttur. Müellif bazen hadisi kısaca özetler, bazen de mânasını vererek açıklar. Eser, daha ziyade bazı kudsi hadislerle ahlâkî konuları içeren hadisleri ihtiva etmekte olup daha çok tasavvufî ağırlıklı bir hadis şerhidir.⁵⁶

⁵⁴ bk., Leknevî, Muhammed Abdülhay, *el-Ecvibetü'l-Fâdile li'l-Esileti'l-Aşrati'l-Kâmile* (ta'lik. Abdül-Fettâh Ebû Ğudde, *et-Ta'likâtü'l-Hâfile ale'l-Ecvibeti'l-Fâdila*), Haleb 1994, s. 114; Ata, Mehmet Mahfuz, *Kevâşi ve Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi*, İstanbul, 2002, s. 85-87; Ata, Mehmet Mahfuz "Kevâşi", *DİA*, XXV, s. 341-342.

⁵⁵ Özkaya, Zeki, *Kevâşi Tefsirinden Âl-i İmrân Sûresi'nin Tahkik ve Tahlili*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (basılmamış yüksek lisans tezi), İzmir 1991; Öztürk Mustafa, *Muvafakkudin el-Kevâşi, Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, (basılmamış yüksek lisans tezi), Samsun, 1998. Kevâşi, *Telhîsu Tebsirati'l-Mütezekkir ve Tezkirati'l-Mütebasır* (eş-Şuarâ sûresinin başından el-Fussilet sûresinin sonuna kadar), (nşr. Fâzıl b. Sâlih eş-Şuherî), Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, Usûlüddin Fakültesi, Kur'an ve İlimleri Bölümü, Riyad, 1408-1409 (basılmamış yüksek lisans tezi). Yine aynı eser üzerinde, er-Ra'd sûresinin başından el-Furkân sûresinin sonuna kadar, Sa'd b. ed-Düserî tarafından aynı üniversite ve bölümde 1408 (1998)'de tahkiki yapılmış; el-Fâtiha ve el-Bakara sûrelerini, Muhammed b. Abdillâh el-İdî ve Âl-i İmrân ve el-Mâide'nin sonuna kadar İbrâhim b. Süleyman el-Huveymil Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye'de; eserin son iki cüz'ünü de Sâlih en-Nâsır Süleyman en-Nâsır tarafından Câmîatü'l-Melik Suud, Üsûlüddin Fakültesi 1405 (1985)'de tahkiki yapılmıştır (bk. Zeyd b. Abdülmuhsin Âli Hüseyin, *Delilü'r-Resâili'l-Câmiati fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suudiyye*, Riyad 1415/1994, s. 161-62). Ayrıca, *et-Telhîs fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm* (el-Fatiha ile el-Bakara sûresinin başından Âl-i İmrân sûresinin sonuna kadar), (nşr. Muhyi Hilâl es-Serhân), Merkez el-Bühûs ve ed-Dirâsâtü'l-İslâmiyye, Irak, I. cüz, 2006; II. Cüz, 2007; III. Cüz, 2008'de tahkiki yapılmıştır.

⁵⁶ Kevâşi, Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 3687/5, vr. 9^a; Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 3687/5, vr. (94a.-102b)

D. Diğer Eserleri

Kevâşî'nin kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: 1. Keşfü'l-Hakâik⁵⁷ 2. Müteşâbihü'l-Kur'ân 3. el-Metâli' fi'l-Mebâdi ve'l-Mekâti' (fi Muhtasari Kitâbi'l-Vukûf) 4. A'dâdu Ahzâbi'l-Kur'ân 5. el-Mevâkif (fi'l-Kıraat) 6. el-Mevâkîf fi'l-Kur'ân 7. Ravdatü'n-Nâzır ve Cennetü'l-Menâzır ve 8. et-Tebşıra fi'n-Nahiv⁵⁸.

IV. Kevâşî'nin Tefsirinin Özellikleri ve Kaynakları

Kevâşî'nin *Tebşıra* ve *Telhîs* isimli eserleri hem rivayet hem de dirayet özellikleri taşıyan, ancak daha çok dirayet yönü ağırlıklı olan tefsirlerdir. Müfessir, tefsirinde Kur'ân-ı Kerîm, hadis, sahâbe, tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn'in görüşlerinden yararlanmış, kıraat, vakf, lugat, sarf, nahiv ve diğer eserlerden istifade etmiş, kaynak olarak kullandığı eserlerin ismini nadiren zikretmiştir. Müellifin tefsirinin özellikleri ve kaynaklarına kısaca değinilecektir

A. Özellikleri

Kevâşî'nin *Telhîs* isimli eserinde bulunan özelliklerin hemen hepsi *Tebşıra*'da da bulunmaktadır. Ancak *Tebşıra*'nın daha önce kaleme alınması ve çok hacimli olmasından dolayı bazı farklı özellikler de bulunmaktadır.

Kevâşî'nin *Tebşıra* isimli eseri, dirâyet tefsiri olmakta birlikte tefsirin rivayetle ilgili yönleri de ihmal edilmemiştir. *Tebşıra*'da, kıssa ve târihi olaylar tafsilatlı olarak anlatılmış, kıraat imamlarının isimlerine ve rivayetlerine daha çok yer verilmiş⁵⁹, fıkıh ve ahkâma dair meseleler detaylı olarak açıklanmıştır. Nahvî tahliller ile kelimelerin türev ve asıllarına *Telhîs* tefsiri kadar yer verilmemiş,

⁵⁷ En yaygın şekilde *Tefsirü'l-Kevâşî* olarak bilinen bu eser, bazı kaynaklarda *Keşfü'l-Hakâik fi't-Tefsîr* (*Keşfü'z-Zunûn*, II, s. 1489; *Hediyetü'l-Ârifîn*, I, s. 98) ve *Keşfü'l-Hakâik* şeklinde kayıtlıdır. (Zirikli, Manisa Ktp., II. cüz, nr. 85'te) "*Tefsirü'l-Kevâşî* diye bilinen bir eserin kayıtlı bulunduğunu, ancak bu eserin, müellifin hangi tefsiri olduğunun belirlenemediğini zikreder" (*el-A'lâm*, I, s. 274). Kevâşî, *Tebşiratu'l-Mütezekkir* ve *Tezkiratu'l-Mütebassır* isimli eserinin mukaddimesinde, Kur'ân'ın hakikat ve inceliklerinden söz etmek istediğini belirtir. Müstensihinin, Kevâşî'nin bu sözünden hareketle söz konusu eseri *Keşfü'l-Hakâik fi't-Tefsîr* olarak kaydettiği anlaşılmaktadır. Kütüphanelerdeki kayıtları ihtiyatla karşılamak gerekir. Nitekim Kevâşî'nin farklı iki eserine de *Tefsirü'l-Kevâşî* denilmiş ve tefsirler yanlışlıkla biri ötekinin yerine kaydedilmiştir (Süleymaniye Ktp., Çorlulu Ali Paşa, nr. 42, vr. 519). Kaynaklarda her ne kadar müellife ait böyle bir eserin varlığından söz ediliyorsa da yapılan araştırmada bu eserin *Telhîsü Tebşiratu'l-Mütezekkir* ve *Tezkireti'l-Mütebassır* olduğu kanaatine varılmıştır (Süleymaniye Ktp., Çorlulu Ali Paşa, nr. 42; Ata, *Kevâşî ve Kur'ân'ı yorumlama Yöntemi*, s. 75).

⁵⁸ *Keşfü'z-Zunûn*, II, s. 1894; *Hediyetü'l-Ârifîn*, I, s. 98; Brockelmann, *GAL*, I, s. 416.

⁵⁹ *Tebşıra*, vr. 3a.

ancak Kur'ân, hadis, nüzü'l sebepleri, nâsîh ve mensûh gibi rivayet metoduna dayanan tefsire ağırlık verilmiştir. *Tebşıra*'da yapılan bazı açıklamalar *Telhîs*'te bulunmamaktadır. Müellif bu tefsirinde, birinci derecede *el-Keşşâf* ve *Me'âlimü't-Tenzîl*'den yararlanmıştır.

B. Kaynakları

Kevâşî'nin tefsirlerinde kaynak ismine çok az rastlandığı görülmektedir.

Kevâşî'nin *Telhîs* isimli tefsirindeki metodunun kaynaklarını, başta Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in sünneti, sahâbe, tâbiîn, tebeu't-tâbiîn sözü olmak üzere Zemahşeri'nin *el-Keşşâf*'ı ve Begavî'nin *Me'âlimü't-Tenzîl*'i, kendisinden önce telif edilmiş tefsir kitaplarıyla fıkıh, hadis, lügat, nahiv ve diğer alanlarda yazılmış olan eserler oluşturmaktadır. Müellif, istifade ettiği kaynakların ismini belirtmemiştir. Öte yandan tesbit edilebildiği kadarıyla müellif, tefsirinde *Tebşiratü'l-Mütezekkir* ve *Tezkiretü'l-Mütebasır*, *Sahîhu Müslim*, Tirmizî, Ebû Dâvud Taberî, *Müstedrekü'l-Hâkim*, *el-Keşşâf*, Zemahşeri'nin *el-Fâik fî Garîbi'l-Hadîs* ve İbnü'-Esîr el-Cezerî'nin *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs*⁶⁰ adlı eserlerin isimlerini zikretmiştir.

Müfessir, tefsirinde Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in sünnetine müracaat etmiş ve onları kaynak olarak kullanmıştır. Ayrıca sahâbe, tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn görüşlerinden oldukça yararlanmış; âyetlerin tefsiri esnasında sık sık bu kaynaklara başvurmuştur. Ancak söz konusu kaynaklar zikredilirken isnadlardaki rivayet zincirleri terkedilerek görüşler, doğrudan sahiplerine isnad edilmiştir.

Kevâşî, sahâbeden en çok Abdullah b. Abbas'ın görüşlerini nakletmiştir.⁶¹ Onun İbn Abbas'tan sonra, Abdullah İbn Mes'ûd'dan ikinci derecede yararlandığı görülür. İbn Mes'ûd'un kıraatine de yer veren müellif, zaman zaman onun mushafına işaret etmiştir. Ardından başvuru alan kişiler arasında Âişe bint Ebî Bekir⁶² gelmektedir. Kevâşî başta dört halife olmak üzere daha pek çok sahâbeden nakilde bulunmuştur.

Kevâşî'nin nakilde bulunduğu tâbiîn müfessirlerinin başında, Irak tefsir ekolüne mensup olan Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) gelmektedir. Ondan sonra en çok Mekke tefsir ekolüne mensup Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) ve Irak tefsir ekolü-

⁶⁰ *Telhîs*, vr. 218b (el-Kasas 28/9); *Tebşıra*, vr. 126b (en-Nisâ 4/15).

⁶¹ bk. *Telhîs*, vr. 34b, (krş. Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb el-Firûzâbâdî, *Tenvîrü'l-Mikbâs min Tefsiri İbn Abbas*, Beyrut 1317, (*Mecmû'atü'n mine't-Tefâsir* içerisinde) I, s. 354).

⁶² *Telhîs*, vr. 6b (krş. Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiü'l-Beyân an Te'vili'l Ayi'l-Kur'ân*, I-XXX, Beyrut 1988, I, s. 181.(el-Bakara 2/26); *Tebşıra*, vr. 35a (el-Bakara 2/183).

ne bağlı Katâde b. Diâme (ö. 117/735)'den⁶³ nakilde bulunmuştur. Bunlardan başka müfessir, pek çok tâbiîn ve tebeü't-tâbiünden rivayetler nakletmiştir.

Kevâşî'nin rivayet kaynaklarından olan kurrâ ve râvilerin hemen hepsi *Tebssira*'da geçmektedir. Bunlar:

Nâfi' b. Abdirrahman (ö. 169/785), İbn Kesir (ö. 120/738), Ebû Amr b. Alâ (ö. 154/771), İbn Âmir (ö. 118/736), Âsım b. Behdele (ö. 127/745), Hamza b. Habîb (ö. 156/773), el-Kisâî (ö. 189/804), Ebû Ca'fer el-Kârî (ö. 130/747-48), Ya'kûb el-Hadramî (ö. 205/820) ve İbn Âmir'in râvisi Hişâm b. Ammâr (ö. 245/859) ile İbn Zekvân (ö. 242/856), Âsım'ın râvisi Hafs b. Süleyman (ö. 180/796) ve Ebû Bekir b. Ayyâş (ö.193/809), Nâfi'in râvisi Verş (ö.197/812) ve İbn Kesîr'in râvisi Kunbül (ö. 291/904)'dür.⁶⁴

V. Tesiri ve Hakkındaki Değerlendirmeler

Kevâşî'nin *Tebssira* ve *Telhîs* isimli tefsirlerinden kendisinden sonra gelen bazı meşhur âlimlerin tefsirinden faydalandıkları ve eserlerinde müfessirin ismini tasrih ederek nakilde buldukları görülmektedir. Kevâşî'nin tefsirlerini takdir edenler olduğu gibi tenkit edenler de vardır.

A. Tesiri

Kevâşî'nin eserleri, daha sonra yazılan tefsirlere ve Kur'ân ilimleriyle ilgili eserlere önemli ölçüde etki ettiği söylenemez. Bununla birlikte kendisinden bazı müelliflerin yararlandığı ve tefsirlerinden istifade ettiği görülmektedir.

es-Süyûtî, Kevâşî'nin tefsirinden yararlandığını şu şekilde belirtir: "Celâled-din Mahallî, *Celâleyn Tefsiri*'ni kaleme alırken Kevâşî'nin tefsirinden; ben de, bu tefsirin tekmlisinde, Kevâşî'nin tefsiriyle beraber; İbn Kesir (ö. 774/1372), Vâhidî (ö. 468/1076)'nin *el-Vecîz* ve Beyzâvî tefsirlerinden istifade ettim."⁶⁵ Süyûtî, Kevâşî'nin tefsirinden daha çok âyetlerdeki kelimelerin mânaları, sûreler arasındaki münasebet, lügat, sarf, nahiv ve belâgat konularında faydalanmıştır. Ayrıca Bedrüddin Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân* (ö.749/1392),⁶⁶ Ebüssuûd Efendi (ö. 982/1574)⁶⁷, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ*

⁶³ *Tebssira*, vr. 16b (el-Mâide 5/42); *Telhîs*, vr. 32a (el-Bakara 2/218).

⁶⁴ Mesela, ilgili kurrâ ve râviler için bk. *Tebssira*, vr. 35b (el-Bakara 2/184), vr. 5b, (el-Bakara 2/9), vr. 125a (en-Nisâ 4/10); *Telhîs*, vr. 211b (eş-Şu'arâ 26/176); *Tebssira*, vr. 180a (el-En'âm 6/54), vr. 38b.

⁶⁵ Süyûtî, Celâleddin, *Bugyetü'l-Vuât fî Tabakâti'l-Lügaviyyin ve'n-Nuhât* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim), I-II, ys., 1399/1979 (Dârü'l-Fikr) I, s. 401.

⁶⁶ Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân* (nşr. Yûsuf Abdurrahman el-Mer'aşlı v.dğr.), I-IV, Beyrut 1410/1490, I, s. 272 (krş. *Telhîs*, vr. 76b);

Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm Şihâbüddin Mahmud b. Abdillâh el-Âlûsî (ö. 1270/1854) *Rûhu'l-Me'ânî*.⁶⁸ Ahmed b. Muhammed Abdülkerim el-Üşmûnî, (ö. XI. asır) *Menârü'l-Hüdâ fî Beyâni'l-Vakf ve'l-İbtidâ'*⁶⁹ da Kevâşî referans olarak gösterilmiştir.

B. Hakkındaki Değerlendirmeler

Kevâşî'nin eserlerini takdir edenler olduğu gibi eleştirenler de vardır. Çağdaş âlimlerden İbrâhim Abdullâh Rûfeyde, "Süyûtî ve Mahallî'nin, Kevâşî'nin tefsirinden istifade etmeleri, bu eserin (*Telhis*'in) değerini göstermektedir" diyerek bu tefsirle ilgili takdirlerini nakleder. Ayrıca güzel i'râp yapması; kıraate değinmesi ve vakfa önem vermesi gibi konularda âlimlerin övgülerine yer verir.⁷⁰ Ömer Nasuhi Bilmen, Kevâşî'nin eseri hakkında, "İlk önce mufassal bir tefsir yazmış, sonra bunu özetlemiştir. Bu (*Telhis*) tefsirinde i'râba ve lügata dâir güzel bilgiler vermiştir"⁷¹ der. İbn Habîb (ö. 779/1377) ve İbn Tağrıberdî (ö. 874/1470) de, Kevâşî'nin, *Tebşıra* ve *Telhis* adlı eserlerinde özellikle nahiv, lügat, kıraat ve vakfa önem verdiğini ifade etmişlerdir.⁷² Diğer tabakat yazarları da Kevâşî'nin *Tebşıra* ve *Telhis*'i telif ettiğini ve her iki tefsirinde de gramer, vakf ve ibtidaya önem verdiğini kaydetmişlerdir.⁷³

Kevâşî tefsirinin metodunu öven âlimlerden birisi de Bedrüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed el-Kerhî (ö. 1006/1509)⁷⁴dir. Süleyman el-Cemel (ö. 1204/1789), *el-Fütühâtü'l-İlâhiyye bi Tavdîhi Tefsîri Celâleyn* isimli eserinde, Kerhî'den özetle şunları nakleder: "Bilgi seviyeleri, ilmî anlayış ve kültürleri ne kadar farklı olursa olsun âlimler üç grupta incelenebilir. Birinci grup, sadece müfessirlerin sözlerini nakletmek; âyetlerin nüzül sebebini araştırmak, i'râbin tevcihlerini yapmak ve kelimelere anlam vermekle yetinirler. İkinci grup, bazı müfessirlerin hem rivayet hem de dirâyet metodunu izlediklerini, ayrıca Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine bahşettiği ilim ve kültür anlayışlarına göre âyetlerden hükümler çıkardıklarını; kendilerinden önceki müelliflerden sadece

⁶⁷ Ebüssuûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *İrşâdu Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, I-IX, Beyrut 1414/1994, IV, s. 159-160 (krş. Kevâşî, *Telhis*, vr. 129b).

⁶⁸ Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd, *Rûhu'l-Me'ânî*, I-XVI, Beyrut 1415/1994, I, s. 429 (krş. *Telhis*, vr. 23b)

⁶⁹ Ahmed b. Muhammed Abdülkerim el-Üşmûnî, *Menârü'l-Hüdâ fî Beyâni'l-Vakf ve'l-İbtidâ'*, Kahire 1393/1973, s. 73 (kr. *Telhis*, vr. 45b).

⁷⁰ İbrahim Abdullâh Rûfeyde, *en-Nahiv ve Kütübü't-Tefsîr*, II, s. 870.

⁷¹ Bilmen, *Tabakâtü'l-Müfessirin*, II, s. 526.

⁷² İbn Habîb, *Tezkiretü'n-Nebih*, I, s. 68; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, VII, s. 348.

⁷³ Safedî, *el-Vâfi*, VIII, s. 292; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü'l-Müfessirin*, II, s. 130.

⁷⁴ bk. *Keşfü'z-Zunûn*, I, s. 445; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, XII, s. 261.

nakille yetinmeyip, hür iradeleriyle hareket ederek sarf, nahiv, lügat, beyân ve belâgat ilimlerinden de istifade ederek âyetlere mâna verdikleri bilinmektedir. Üçüncü grup ise, sözü edilen bu her iki metodu bir araya getirerek yeni bir metot ortaya koyan Celâleddin el-Mahallî, Süyûtî, Zemahşerî, Kevâşî, Beyzâvî ve Râzî gibi müfessirlerdir."⁷⁵

Kevâşî'nin tefsirlerini tenkit edenler de vardır. Meselâ bunlardan İbn Tey-miyye (ö. 728/1328), *er-Reddü ale'l-Bekrî* adlı eserinde, "Siyer, Ahbâr ve Kıyasü'l-Enbiyâ müelliflerinin çoğu sahih ve zayıfı, kıymetli ve kıymetsizin arasını ayır-maz; doğru ile yanlış ayırt etmez; râvi ve senedleriyle ilgili bilgiyi bilmez; çoğu zaman sahih ve zayıfı bir arada rivayet eder, aralarındaki farklılığı belirtmezler. İşte bunlar Sa'lebî (ö. 427/1035), Vâhidî, Zemahşerî, Kevâşî ve benzeri müfessir-lerdir" der."⁷⁶

VI. Sonuç

Tefsir ve kıraat sahasındaki üstünlüğü ile tanınan Kevâşî'nin, *Tebşıra* ve *Telhîs* adlı eserleri, hem rivayet hem de dirâyet tefsirlerin özelliklerini taşımakla beraber, daha çok dirâyet yönü ağırlıklı olan tefsirlerdendir. Ayrıca o tefsirde gramer, vakf ve ibtidaya önem vermiş, metot olarak da bilinen klasik tefsir anlayışının dışına çıkmamıştır.

Kevâşî, Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirine itina göstermiştir. Tefsirlerinde âyetlerin nüzûl sebeplerine önem vermiş, bazen bir âyetle ilgili birden fazla nüzûl sebebi-ni zikretmiş ve bunlar arasında nadiren tenkit veya tercihte bulunmuştur. Kur'ân'da neshin varlığını kabul eden Kevâşî, Kur'ân'ın Kur'ân'la, Kur'ân'ın sünnetle neshedilebileceği savunmuş, neshle alâkalı hususlarda ekseri ulemânın görüşünü benimsemiştir. Ahkâm âyetlerinin tefsirine yer veren müellif, mezhebî bir taassubun içine girmemiş ve yer yer mensubu bulunduğu Şâfiî mezhebinin görüşlerini haklı gösterecek deliller ortaya koymuş olmakla birlikte, diğer mez-heplerin görüşlerini de çoğunlukla zikretmiştir.

Kevâşî tefsirinin en önemli özelliklerinden birisini, vakf ve ibtidâya dair yap-tığı izahlar oluşturmaktadır. Kur'ân'daki bütün vakıfların rumuzlarına tek tek işaret ederek, mânalarını da açıklamış, vakfların kısımlarını ve bunların i'rab durumuna sebep ve gerekçelerini belirtmeye çalışmış, anlamlarını tafsilâtlı olarak ele almıştır. Müellif hemen hemen her âyette vakf ve ibtidâ ile alâkalı bilgi

⁷⁵ Cemal, Süleyman b. Ömer, *el-Fütühâtü'l-İlâhiyye, bi Tavdîhi Tefsiri'l-Celâleyn li'd-Dakâiki'l-Hafiyye*, Mısır, ts., I, s. 6.

⁷⁶ Leknevî, *el-Ecvibetü'l-Fâdile* adlı eserden naklen, Halep 1994, s. 114.

vermeye itina göstermiş, vakfın nevilerinin üzerinde ayrıntılı biçimde durmuştur.

Kevâşî, yedi kıraati esas almakla beraber, şâz olan kıraatlere de yer vermiş, sahâbe ve tâbiinden bazı meşhur kurrânın okuyuş tarzlarına işaret etmiştir. Kıraat imamlarının ittifak ve ihtilâf ettikleri hususları tercih ve tenkit ederek belirten müfessir, kıraat farklılıklarını göstermiş, bunların nahvî tevcih ve yorumlarını yapmış ve kıraatten meydana gelen mâna değişikliklerini açıklamış, kıraatle âyetin anlamını ve fikhî yönünü izah etmiştir. Müellif, önce sahih kıraatleri "el-kirâe", şâz kıraatleri de "kurie" şeklinde belirtmiş, kıraate yapılan itirazların tenkidini zaman zaman yapmış, genellikle sahih kıraatten sonra şâz kıraatleri zikretmiştir.

Sahih hadislerin yanında yer verdiği zayıf hadislerin sıhhat derecelerini zikretmemiş, çoğu zaman bu hadisleri mâna bakımından rivayet edip râvi ve senedini belirtmemiş, kaynağını da göstermemiştir. Kevâşî, sahih hadislerle birlikte özellikle bazı âyet ve sûrelerin faziletine dair zayıf ve mevzû kabul edilen hadisleri eserlerinde kullanmıştır. Öte yandan tefsirlerinde isrâiliyyâta yer vermesine rağmen bunları herhangi bir tenkide ve tahlile tâbi tutmaması dikkat çekmiştir.

Ehl-i sünnet çizgisinde hareket eden Kevâşî, ehl-i bid'atın görüşlerini reddetmiş ve zaman zaman âyetleri Eş'arî mezhebinin görüşleri doğrultusunda yorumlamıştır. Tefsirlerinde az da olsa, tasavvufî ve işârî yorumlarda bulunan Kevâşî, zâhirî ve bâtinî ilim, velâyet, zikir, ruh ve nefis gibi belli başlı tasavvufî konulara da temas etmiştir

Kur'an'ın i'câz yönüne değinen müellif, çok sık olmamakla birlikte âyetlerin ihtiva ettiği edebî sanatlara ve belâgî nüktelere işaret etmiş, muhkem ve müteşâbih âyetleri tefsirde halef yolunu benimsemiştir.

Tefsirlerinde olabildiğince kolay ve anlaşılır bir ifade kullanan müfessir, konuyla ilgili olan âyetlerin hülâsasını veya topluca mânasını vermiş, tefsiri yapılan âyetlerde dikkat edilmesi gereken noktaları, verilmek istenen mesajları birkaç cümle ile ifade etmiş, fakat her âyetin tefsirinde bu metodu uygulamamıştır.

Kevâşî'nin, tefsir alanında ve dinî ilimlerde fazla tanınmaması, onun, İslâm âleminin Moğol istilâsına uğradığı bir dönemde yaşamış olması, eserlerinden bazılarının günümüze ulaşamaması, talebelerinin az olması gibi sebeplere bağlanabilir. Bununla birlikte kendisinden birçok müellifin yararlandığı ve tefsirleri hakkında ilim adamlarının takdîrîkâr sözler sarfettikleri görülmektedir. Ayrıca *el-Keşşâf* ve *Mefâtihü'l-Gayb* gibi meşhur tefsirlerle birlikte Beytü'l-Makdis'te ders kitabı olarak okutulması onun eserlerinin önemini göstermektedir. Bu bakımdan Kevâşî'nin tanıtılması ve eserlerinin tahkik ve tenkit süzgecinden geçirilerek neşredilmesinin ilim dünyasına faydalı olacağı kanaatindeyiz.